

สรุปและวิจารณ์ผล

14.1 สรุปผลการศึกษา

เกษตรกรพันธะสัญญาเป็นรูปแบบการทำเกษตรที่มีข้อถกเถียงกันมากว่าเป็นประโยชน์หรือไม่ โดยเฉพาะกับเกษตรกรรายย่อย หรือเกษตรกรที่มีความเปราะบาง มีงานวิจัยหลายเรื่องที่ได้สรุปว่าเกษตรกรพันธะสัญญามีผลกระทบต่อด้านลบมากมาย ทั้งทางด้านหนี้สิน สังคม และสิ่งแวดล้อม จนมีบางฝ่าย เรียกเกษตรกรพันธะสัญญาว่า “บ่วงบาทผูกขาดชีวิตเกษตรกร” (ทศพล, 2554) หรือ “สัญญาทาส” (สุเมธ, 2550) ในขณะเดียวกัน งานวิจัยหลายเรื่อง ก็สรุปว่า เกษตรพันธะสัญญาสามารถให้รายได้ที่สูงขึ้น (ทรงศักดิ์ และคณะ, 2540, เรือนมูล, 2540, ปุณณรัตน์, 2547, จิรวัดน์, 2554) แต่ข้อสรุปที่มักได้ร่วมกันคือ ความเสี่ยงในเกษตรพันธะสัญญา มีสูง อาทิเช่น บุศรา (2549) กล่าวว่าหัวใจที่สำคัญของการทำเกษตรพันธะสัญญาพบว่าต้องประกันความเสี่ยงสำหรับผู้ผลิต ในด้านความเสี่ยงนั้น Hardaker (2000) กล่าวว่า กำไรคือผลตอบแทนต่อความเสี่ยง เมื่อมีกำไรมาก ก็อาจมีความเสี่ยงมาก เมื่อมีความเสี่ยงน้อย กำไรก็น้อย ดังนั้นการพิจารณาเรื่องความเสี่ยงนี้ จะหลีกเลี่ยงที่จะระดับผลตอบแทนที่ควบคู่กับความเสี่ยงไม่ได้

การวิจัยเรื่องความเสี่ยงในเกษตรพันธะสัญญาในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยจะสำรวจความเสี่ยงด้านรายได้ ผลผลิต การตลาด และ ความเสี่ยงด้านอื่น ๆ ในการเกษตรระบบพันธะสัญญา ในด้านความรุนแรง โอกาสของการเกิดขึ้น และสาเหตุของความเสี่ยงเหล่านั้น มีการประเมินผลกระทบของความเสี่ยงต่างๆ ในการเกษตรระบบพันธะสัญญาที่มีต่อเกษตรกรในกลุ่มต่างๆ และชุมชนเกษตรกร โดยเน้นกลุ่มเกษตรกรที่มีความเปราะบาง การศึกษาได้ครอบคลุมพืชและสัตว์ในระบบเกษตรพันธะสัญญา 10 ชนิด ได้แก่ มันฝรั่ง มะเขือเทศ ถั่วเหลืองฝักสด ข้าวโพดหวาน ข้าวโพดฝักอ่อน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ พริก สุกกรไก่ และปลา ในกรณี ไก่ ได้แยกเป็น ไก่ไข่ ไก่เนื้อประกันราคา และไก่เนื้อรับจ้างเลี้ยง ในกรณีของสุกร เป็นกรณี สุกรรับจ้างเลี้ยง การวิเคราะห์ข้อมูลได้ครอบคลุมครัวเรือนเกษตรกร 589 ครัวเรือนในจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูน

ผลการศึกษาของคณะผู้วิจัยสามารถสรุปเป็นประเด็นย่อยๆ ได้ดังต่อไปนี้

ก. ลักษณะสัญญาและเงื่อนไขข้อตกลง

เกษตรกรที่ทำเกษตรพันธะสัญญาจะมีความเสี่ยงในด้านราคา และตลาดลดลง แต่ความเสี่ยงในการผลิตและรายได้ยังมีสูง ทั้งนี้เพราะเกษตรกรพันธะสัญญามักไม่ได้ประกันผลผลิต เกษตรกรจึงยังคงเป็นผู้รับผิดชอบความแปรปรวนด้านผลผลิต ซึ่งขึ้นอยู่กับภาวะภัยธรรมชาติ โรค แมลง น้ำท่วม ฝนแล้ง โดยบริษัทฯ หรือ คู่สัญญา มีส่วนรับความเสี่ยงด้านนี้บ้างแต่เป็นส่วนน้อย การทำสัญญาดกกลางกันระหว่างเกษตรกรและบริษัทฯ หรือ คู่สัญญา เช่น นายหน้า มักจำกัดเฉพาะการรับประกันราคาและตลาดเท่านั้น การทำสัญญาการผลิตนั้น มี 2 แบบคือ ทำสัญญากับบริษัท ทำสัญญากับนายหน้าโดยการทำสัญญากับบริษัท มีอีก 2 รูปแบบ คือ รูปแบบที่ 1 คือบริษัททำสัญญากับผู้รวบรวมผลผลิต แต่ไม่ได้ทำสัญญากับ

เกษตรกร ซึ่งมักเป็นรูปแบบที่ทำการผลิตพืช รูปแบบที่ 2 คือ การทำสัญญากับเกษตรกรโดยตรง ซึ่งมักเป็นรูปแบบที่ทำกันในการผลิตสัตว์ โดยสัญญาโดยบริษัทนั้นส่วนใหญ่มีเป็นลายลักษณ์อักษร แต่การทำสัญญากับนายหน้ามีทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร และแบบปากเปล่า สัญญาและข้อตกลงหรือเงื่อนไขในสัญญามีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามชนิดของพืชและสัตว์ โดยส่วนใหญ่บริษัทจะกำหนดให้ต้องใช้พันธุ์จากบริษัทเท่านั้น มีบริษัทหรือนายหน้าบางรายที่กำหนดให้เกษตรกรต้องซื้อปุ๋ยและยาพร้อมด้วย ทำให้พิจารณาได้ทั้งในแง่ความต้องการควบคุมเทคโนโลยีของบริษัทหรืออาจเป็นเพราะความต้องการผลประโยชน์ทางการเงินจากเกษตรกรเพิ่มเติมก็เป็นได้ ข้อตกลงเงื่อนไขด้านการรับซื้อส่วนใหญ่เป็นการประกันว่าจะมีการรับซื้อผลผลิตในราคาขั้นต่ำโดยมีการกำหนดเกรดของผลผลิตร่วมด้วย ส่วนการร่วมรับผิดชอบกรณีเกิดความเสียหายในปัจจุบันการผลิตหรือผลผลิตจากภัยธรรมชาติ ซึ่งมีความแตกต่างกันตามชนิดของพืช บางพืชบริษัทร่วมรับผิดชอบดีทำให้เกษตรกรสามารถลดความเสี่ยงทางด้านรายได้จากการทำเกษตรแบบมีพันธะสัญญาได้อย่างแท้จริง ในขณะที่บางพืช บริษัทไม่ได้ร่วมรับผิดชอบในความเสียหายที่เกิดจากภัยธรรมชาติหรือแม้แต่ปัจจัยการผลิตที่บริษัทเป็นผู้จัดหาให้ ทำให้เกษตรกรมีความเสี่ยงสูงด้านการผลิตอันส่งผลกระทบต่อความเสี่ยงด้านรายได้ของเกษตรกรต่อไป การทำเกษตรพันธะสัญญาแบบไม่ร่วมแบ่งปันความรับผิดชอบจะทำให้เกษตรกรที่เผชิญกับปัญหาภัยธรรมชาติไม่สามารถอยู่ในระบบพันธะสัญญาได้

ข. ต้นทุนและผลตอบแทนของเกษตรกรที่ทำเกษตรพันธะสัญญา

เกษตรกรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 61 ของกลุ่มปลูกพืช และ ร้อยละ 76 ของกลุ่มเลี้ยงสัตว์) ระบุว่า การทำเกษตรพันธะสัญญาให้รายได้มากกว่าการทำเกษตรแบบอื่น อย่างไรก็ตาม มีเกษตรกรรายบางราย (ร้อยละ 26 ของกลุ่มปลูกพืช และ ร้อยละ 35 ของกลุ่มเลี้ยงสัตว์) ระบุว่าการทำเกษตรพันธะสัญญาของตนมีผลกระทบทางลบกับรายได้ด้วย แสดงว่า เกษตรพันธะสัญญามีทั้งผลทางบวกและผลทางลบ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า เป็นบวกในบางปีและลบในบางปี

เมื่อพิจารณารายได้สุทธิของเกษตรกรตัวอย่างในปีการผลิต 2552/2553 พบว่า ในกลุ่มพืช เกษตรกรมีรายได้สุทธิจากพืชเกษตรพันธะสัญญาอยู่ในช่วง 20,000-60,000 บาทต่อครัวเรือน โดยมันฝรั่งจะให้รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนสูงสุด คือ 61,376 บาทต่อครัวเรือน รองลงมาคือ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ 42,208 บาทต่อครัวเรือน พริก 37,571 บาทต่อครัวเรือน และน้อยที่สุดคือ มะเขือเทศ 21,534 บาทต่อครัวเรือน และ ข้าวโพดหวาน 23,892 บาทต่อครัวเรือน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มสัตว์ พบว่า เกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์มีรายได้เฉลี่ยสูงกว่า โดยผู้เลี้ยงปลามีรายได้เฉลี่ย 73,078 บาทต่อครัวเรือน ผู้เลี้ยงสุกรมีรายได้ 420,250 บาทต่อครัวเรือน ผู้เลี้ยงไก่เนื้อประกันราคาได้ 536,242 บาทต่อครัวเรือน ไก่เนื้อรับจ้างเลี้ยง 266,115 บาทต่อครัวเรือน และผู้เลี้ยงไก่ไข่ 1,519,070 บาทต่อครัวเรือน ซึ่งถ้าดูเฉพาะค่าเฉลี่ยจะเข้าใจว่าการผลิตเหล่านี้ ทำกำไรดี แต่เมื่อดูลงไปละเอียดจะพบว่า มีความแปรปรวนระหว่างเกษตรกรด้วยกันและความแปรปรวนระหว่างปีการผลิตสูง นอกจากนั้น ตัวเลขที่เกษตรกรระบุว่ามียาได้เหล่านี้ เมื่อวิเคราะห์ลงไปละเอียดพบว่า เกษตรกรยังไม่ได้คิดต้นทุนที่แท้จริงหลายรายการ ในทุกกรณี มี

ต้นทุนค่าแรงงานของตนเอง ค่าการใช้ที่ดิน และในกลุ่มสัตว์ พบว่า ควรต้องคิดค่าเสื่อมของอุปกรณ์และโรงเรือนด้วย

คณะผู้วิจัย จึงได้คำนวณต้นทุน ผลตอบแทนของเกษตรกร ในปีการผลิต 2552/2553 โดยแจกแจงรายการอย่างละเอียด พบว่า โดยทั่วไป การผลิตพืชได้ค่าเฉลี่ยของผลตอบแทนเป็นบวก ยกเว้นในการปลูกมะเขือเทศที่ยังมีค่าเฉลี่ยของผลตอบแทนเป็นลบอยู่ ผลสรุปต้นทุน ผลตอบแทนของการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ในระบบเกษตรพันธะสัญญาที่คณะผู้วิจัยได้ศึกษา พบว่า การปลูกพืชในระบบเกษตรพันธะสัญญานั้น ยังเป็นกิจการที่ได้กำไรอยู่ ทั้งในการคำนวณในปี 2552/53 หรือ การคำนวณโดยใช้ข้อมูลระยะยาวในรอบ 10 ปี แม้ว่าบางพืชเช่นมะเขือเทศ อาจจะถูกเหมือนขาดทุนในปี 2552/53 แต่ถ้าดูข้อมูลระยะยาว แล้วยังได้กำไรอยู่ อย่างไรก็ตามในการเลี้ยงสัตว์ในระบบเกษตรพันธะสัญญาแล้ว พบว่า มีแต่การเลี้ยงปลา ที่ยังพอให้กำไรทั้งระยะสั้น และ ระยะยาว ส่วนการเลี้ยงสัตว์อื่น คือ สุกร และไก่เนื้อ นั้น การคำนวณพบว่า ยังขาดทุนอยู่ การได้กำไรนั้น อยู่ในระดับของกำไรเหนือต้นทุนเงินสดเท่านั้น แต่พอคำนวณค่าลงทุน โรงเรือน อุปกรณ์ ค่าที่ดิน แรงงาน แล้วพบว่าไม่ได้กำไร ในกรณีของไก่ไข่ ซึ่งดูเหมือนจะได้กำไร แต่เมื่อดูข้อมูลระยะยาวแล้วกลับพบว่า ไม่ได้กำไร เป็นต้น นอกจากนั้น การลงทุนการผลิต กรณี ไก่ และสุกร นั้น ต้องลงทุนหลักล้านทั้งสิ้น ในกรณีไก่ไข่ และไก่เนื้อประกันราคา นอกจากโรงเรือน และอุปกรณ์แล้ว ยังต้องลงทุนด้านอาหารสัตว์ อีก หลายล้าน ไก่เนื้อประกันราคา และไก่เนื้อรับจ้างเลี้ยง เป็นกิจการที่ได้กำไรน้อยที่สุดในกลุ่มสัตว์ ทั้งในแง่ผลตอบแทนต่อแรงงาน และ ผลตอบแทนต่อเงินลงทุน ที่คำนวณได้จากกลุ่มเกษตรกรที่ศึกษา ถ้าคิดตามผลตอบแทนต่อแรงงานครอบครัวแล้ว สุกรรับจ้างเลี้ยง ไก่เนื้อรับจ้างเลี้ยง และ ไก่เนื้อประกันราคา ไม่คุ้มกับการใช้แรงงาน เกษตรกรอาจไปรับจ้างแรงงานในและนอกเขตรุ่นาจะคุ้มกว่า อย่างไรก็ตามจากการประชุมเกษตรกรของคณะนักวิจัย เกษตรกรได้กล่าวว่า การขาดทุนเพียงปีเดียว คงไม่ทำให้เกษตรกรเลิกผลิต เพราะมีเหตุผลด้านการลงทุนไปแล้วมูลค่ามาก หรือ การมีหนี้ติดค้าง รวมทั้งความสัมพันธ์กับบริษัท หรือนายหน้า ที่เกษตรกรต้องการดำรงอยู่ เป็นต้น

ในการผลิตของแต่ละพืช หรือสัตว์ จะมีเกษตรกรที่ได้กำไร และ ผู้ที่ขาดทุนปนกันอยู่ ซึ่งขึ้นอยู่กับระดับผลผลิตที่เกษตรกรได้รับ โดยเกษตรกรที่สามารถมีประสิทธิภาพการผลิตดี สามารถทำกำไรและอยู่ได้ ส่วนเกษตรกรที่มีผลผลิตต่ำ จะเสี่ยงต่อการขาดทุนและมีหนี้สินติดพัน ในการเลี้ยงสัตว์นั้น มีการลงทุนในระดับสูง และสัดส่วนการพึ่งพิงรายได้จากแหล่งเดียวมีสูง ซึ่งการลงทุนในโรงเรือน และอุปกรณ์ ต่างๆนั้น เป็นความรับผิดชอบของเกษตรกร ส่วนบริษัทฯ มีการทำสัญญากับเกษตรกรปีต่อปี รุ่นต่อรุ่น ทำให้เกษตรกรขาดความมั่นคงในด้านการคืนทุนของการลงทุน ในกรณีที่มีปัญหาการผลิตระหว่างเกษตรกรกับบริษัท อาจทำให้เกิดการค้างหนี้สินกับธนาคารจำนวนมาก ดังที่ได้มีผู้รายงานในการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาได้

ค. ความเสี่ยงในผลผลิต ราคาและรายได้ของเกษตรกรพันธะสัญญา

ในการศึกษานี้ คณะผู้วิจัยได้วิเคราะห์ความเสี่ยงของเกษตรกรพันธะสัญญาในรูปของการคำนวณหาค่าสัมประสิทธิ์ความแปรปรวนของผลผลิต ราคา และรายได้รวม โดยเก็บข้อมูลด้านผลผลิต ราคา และรายได้รวม ย้อนหลัง 10 ปีจากการสอบถามเกษตรกรและวิเคราะห์หาโอกาสของการเกิดขึ้นของระดับ

ผลผลิต ราคา และรายได้รวม ณ ระดับต่างๆ เช่น ระดับต่ำมาก ระดับต่ำ ระดับปานกลาง และ ระดับสูง ซึ่งรายละเอียดรายชนิดพืชและสัตว์ได้นำเสนอในรายงาน เล่ม 2 ของโครงการนี้ ผลการศึกษาโดยรวมแล้วพบว่า เกษตรกรมีโอกาสนในการขาดทุนสูงในทุกๆ พืชและสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าต้นทุนการผลิตมีแนวโน้มที่จะสูงขึ้นเรื่อยๆ อย่างไรก็ตามถ้าพิจารณาถึง โดยรวมๆ ค่าที่คาดว่าจะน่าจะเป็น (expected value) ของรายได้รวมในรอบ 10 ปี ก็ยังคุ้มกับต้นทุนเฉลี่ยที่เกิดขึ้น ในทางทฤษฎีนั้น เกษตรกรจะผลิตในระบบการผลิตนั้นอยู่ตรงเท่าที่ ผลตอบแทนเหนือต้นทุนผันแปรเงินสดยังเป็นบวก โดยที่ค่าอุปกรณ์ โรงเรือน หรือ ค่าแรงงานครอบครัว เป็นสิ่งที่ผันแปรไม่ได้ และได้ลงทุนไปแล้ว แต่ในระยะยาว ถ้าผลตอบแทนเหนือต้นทุนทั้งหมดยังไม่เป็นบวก ก็จะมีการทยอยเลิกกิจการตามลำดับ ค่าสัมประสิทธิ์ความแปรปรวน ซึ่งเป็นค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (standard deviation) หาดด้วยค่าเฉลี่ยนั้น พบว่ามีค่าสูงในด้านผลผลิต ซึ่งในกลุ่มพืช มีค่าสูงในการปลูกพริก ส่วนในกลุ่มเลี้ยงสัตว์มีค่าสูงในสัตว์ทุกชนิด แต่สูงที่สุดในการเลี้ยงไก่เนื้อ ในด้านราคานั้น สัมประสิทธิ์ความแปรปรวนไม่สูงมาก แต่ในด้านรายได้รวม ในกลุ่มพืช ยังมีค่าสูงในการปลูกพริก และมะเขือเทศ ส่วนในกลุ่มสัตว์ ความแปรปรวนด้านรายได้รวมพบว่าจะยังไม่สูงมากนัก ยกเว้นในกลุ่มผู้เลี้ยงปลาที่มีค่าสูง คณะผู้วิจัยพบว่า ความแปรปรวนที่เกิดขึ้นโดยพิจารณาผู้ผลิตแต่ละรายมีสูง ผู้มีผลผลิตการผลิสูงคือผู้ที่สามารถมีผลตอบแทนดี การผลิตในเกษตรพันธะสัญญา มีทั้งผู้ผลิตที่ได้ผลดีและไม่ได้ผลดีปะปนกัน โดยสรุปแล้ว การเกษตรพันธะสัญญาได้ลดความเสี่ยงเรื่องราคา แต่ความเสี่ยงด้านผลผลิตและรายได้นั้นไม่ได้ลดลง โดยในกลุ่มการปลูกพืชในพันธะสัญญามีความเสี่ยงด้านผลผลิตน้อยกว่ากลุ่มเลี้ยงสัตว์ เมื่อพิจารณาโอกาสของการขาดทุน พบว่า ในการผลิตทุกพืชและสัตว์ในเกษตรพันธะสัญญามีโอกาสขาดทุนสูง ซึ่งสาเหตุหลักๆ คือ ความเสี่ยงด้านผลผลิตที่มีในด้านการจัดการ ด้านเทคโนโลยีและด้านภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง และ โรคแมลง ต่างๆ อย่างไรก็ตาม ในรายงานของโครงการ เล่ม 2 ได้แจกแจงรายละเอียดการวิเคราะห์ความเสี่ยงรายพืช /สัตว์ ในส่วนนี้ โดยในรายงานแสดงให้เห็นความแตกต่างของการผลิตในเกษตรกรแต่ละรายที่เกี่ยวข้อง ถ้าเกษตรกรมีผลผลิตภาพที่ดี ก็สามารถได้ผลตอบแทนสูงได้

ง. การกู้ยืมและหนี้สินของเกษตรกรที่ทำเกษตรพันธะสัญญา

ในด้านการกู้ยืมเพื่อการผลิต พบว่า เกษตรกรต้องกู้ยืมเงินเพื่อการผลิตเป็นสัดส่วนร้อยละ 60 ของเงินที่ใช้ในการลงทุน การกู้เงินในกลุ่มพืชอยู่ที่ประมาณ 40,000-120,000 บาท โดยเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน และมะเขือเทศ มีการกู้ยืมที่ต่ำสุด ราว 43,000-55,000 บาทต่อครัวเรือน ในกลุ่มผู้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์และพริก จะกู้เงินราว 85,000-93,000 บาทต่อครัวเรือน และในกลุ่มผู้ปลูกมันฝรั่ง ถั่วเหลืองฝักสด และข้าวโพดหวาน มีการกู้ยืมราว 100,000-130,000 บาทต่อครัวเรือน อย่างไรก็ตามข้อมูลการกู้ยืมเงินนี้ เป็นการกู้ยืมเงินในการปลูกทุกพืชในครัวเรือน ซึ่งบางครัวเรือนมีการปลูก 2-3 ครั้งใน 1 ปี ส่วนในกลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ พบว่ามีการกู้ยืมเงินสูง ผู้เลี้ยงปลากู้ยืมเงินประมาณ 180,000 บาทต่อครัวเรือน ผู้เลี้ยงสุกร และไก่เนื้อประกันราคากู้เงินประมาณ 550,000 บาทต่อครัวเรือน ผู้เลี้ยงไก่ไข่ และ ไก่เนื้อประกันราคากู้เงินประมาณ 1.2 ล้านบาทต่อครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีการกู้ยืมในรูปสิ่งของอีก เช่น ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ อาหารสัตว์ สารเคมีเป็นต้นซึ่งในกลุ่มพืชมีการกู้ยืมไม่มากนัก สูงที่สุดคือกลุ่มผู้ปลูกมันฝรั่ง

ต้องกู้ยืม ราว 44,000 บาทต่อครัวเรือน ส่วนในพืชอื่น มีการกู้ยืมในรูปสิ่งของราว 7,000-20,000 บาท แต่ในกลุ่มสัตว์ มีการกู้ยืมในระดับที่สูง ผู้เลี้ยงปลา สุกรรับจ้างเลี้ยง และ ไก่เนื้อรับจ้างเลี้ยง กู้ยืมในรูปสิ่งของ เป็นมูลค่าประมาณ 45,000 35,000 และ 25,000 บาทตามลำดับ ที่กู้สูงมากเป็นกลุ่ม ไก่เนื้อประกันราคา ซึ่งต้องกู้ยืมสิ่งของเฉลี่ยราว 760,000 บาท ในผู้เลี้ยงไก่ไข่ มีค่าเฉลี่ยของการกู้ยืมในรูปสิ่งของ (พันธุ์ไก่ และ อาหารไก่) สูงถึง 6.3 ล้านบาท และมีหลายรายที่มีการกู้ในรูปสิ่งของเป็น 8-10 ล้าน ในกรณีนี้เป็นกรณีนำ พันธุ์ และอาหารสัตว์จากบริษัทมาใช้ก่อน แล้วจึงหักคืนให้เมื่อได้ผลผลิต นอกจากนั้น เกษตรกรร้อยละ 10-30 ในกลุ่มพืชมีหนี้ค้ำจากปีก่อนๆ ส่วนเกษตรกรร้อยละ 50-60 ในกลุ่มสัตว์เป็นเกษตรกรที่มีหนี้ค้ำใน ปีก่อนๆ ในกลุ่มพืช เกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นกลุ่มที่มีหนี้ค้ำในระดับที่สูง (เมื่อเทียบกับการกู้ยืม ประจำปี) ในกลุ่มสัตว์ ผู้เลี้ยงสุกรเป็นกลุ่มที่มีหนี้ค้ำในระดับที่สูง (เมื่อเทียบกับการกู้ยืมประจำปี) โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่า ผู้เลี้ยงสุกร และไก่ แม้มียรายได้ดี แต่เป็นผู้ที่มีหนี้สินผูกพันเป็นอันมาก

จ. สาเหตุที่เลือกทำเกษตรพันธะสัญญา

เกษตรกรทั้งที่ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์มีเหตุผลที่หลากหลายในการเลือกทำเกษตรพันธะสัญญา ในกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกพืช พบว่า เหตุผลการมีรายได้ดี หรือ รายได้แน่นอนเป็นเหตุผลสำคัญอันดับแรก รองลงมาคือ ด้านการมีตลาดรองรับแน่นอน อันดับสามคือการมีการประกันราคา และ เหตุผลอันดับสี่คือ เป็นพืชอายุสั้น ที่ปลูกไม่ยาก ให้ผลผลิตดี เช่นในกรณีของถั่วเหลืองฝักสด เกษตรกรร้อยละ 31 ระบุว่าให้ รายได้ดี หรือ แน่แน่นอน อีกร้อยละ 26 ระบุว่าปลูกเพราะเป็นพืชอายุสั้น ปลูกง่าย ใช้ปัจจัยการผลิตน้อย ใช้น้ำน้อย ให้ผลผลิตดี และขายง่าย ในกรณีข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ เกษตรกรร้อยละ 28 ระบุว่า ปลูกเพราะไม่ต้องเอาเงินมาลงทุนเอง มีความสะดวกสบายในการจัดหาปัจจัยการผลิต ในขณะที่ ร้อยละ 26.5 ระบุว่าปลูกเพราะสร้างรายได้และเป็นรายได้เสริม ในกรณีมันฝรั่ง เกษตรกรร้อยละ 30 ระบุว่าปลูก เพราะมีตลาดรองรับแน่นอน อีกร้อยละ 14 ระบุว่าปลูกเพราะมีการประกันราคาแน่นอน สำหรับข้าวโพด ฝักอ่อนร้อยละ 19 ของเกษตรกรระบุว่า เป็นพืชที่ให้รายได้ดี

ในกรณีของผู้เลี้ยงสัตว์ โดยรวมแล้วเหตุผลที่เกษตรกรส่วนใหญ่ (เฉลี่ยร้อยละ 40.6) ให้สำหรับการ เลือกทำเกษตรในระบบพันธะสัญญาคือ ในระบบนี้มีรายได้ดี มั่นคงและมีตลาดรองรับที่แน่นอน โดยเฉพาะ อย่างยิ่ง ในผู้เลี้ยงไก่ไข่ (ให้เหตุผลนี้สูงถึงร้อยละ 65.6) เหตุผลรองลงมา (เฉลี่ยทุกสัตว์ร้อยละ 12.4) คือ เพราะมั่นใจในตัวบริษัทว่าบริษัทดูแลดี โดยถ้าแยกตามชนิดสัตว์ กลุ่มที่ให้เหตุผลนี้สูงที่สุด คือ กลุ่มผู้เลี้ยง ปลาและไก่เนื้อประกันราคา และต่ำสุดในกลุ่มผู้เลี้ยงสุกรและไก่ไข่ ส่วนเหตุผลอื่น ๆ ที่เกษตรกรให้ เช่น การที่ไม่ต้องเอาเงินมาลงทุนเอง เกษตรกรที่ตอบข้อนี้ในอัตราส่วนสูงที่สุดคือ ผู้เลี้ยงไก่เนื้อรับจ้างเลี้ยง (ร้อยละ 10) มีความสะดวกสบายในด้านการจัดหาปัจจัยการผลิต ทำตามเพื่อนบ้าน หรือมีความรู้ ประสบการณ์ในการทำมาก่อน มีโรงเรือนอยู่แล้ว เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในกลุ่มผู้เลี้ยงสุกร ร้อยละ 16 ระบุว่า เลี้ยงเพราะลงทุนไปแล้ว จะเลิกก็ยาก เพราะยังมีหนี้สินต้องชำระอยู่ และอีกร้อยละ 20 ระบุว่าทำเพราะไม่ รู้จะทำอาชีพอะไร

ฉ. ทักษะของเกษตรกรต่อความเสี่ยงและเกษตรพันธสัญญา

เกษตรกรที่ทำเกษตรพันธสัญญาส่วนใหญ่ (ร้อยละ 56) ชอบการผลิตที่มีรายได้สูง แม้ว่าอาจมีความแปรปรวนหรือความเสี่ยงขาดทุนบ้าง แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรที่ทำพันธสัญญาส่วนใหญ่มีความสนใจต่อการผลิตที่อาจมีความเสี่ยงบ้าง แต่สามารถให้รายได้ที่ดีขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม เกษตรกรส่วนที่เหลือ (ร้อยละ 43) เป็นเกษตรกรที่ชอบรายได้ที่แน่นอน แม้ว่าจะต่ำหน่อย เมื่อถามถึงความเสี่ยงด้านราคา พบว่าเกษตรกรบางส่วน (ร้อยละ 37) ชอบการผลิตที่มีราคาไม่ค่อยแปรปรวน ได้รายได้ปานกลาง ขณะที่เกษตรกรบางส่วน (ร้อยละ 30) ชอบการผลิตที่ผลผลิตไม่ค่อยแปรปรวนแม้ว่าราคาจะแปรปรวนบ้าง มีเกษตรกรส่วนน้อย (ร้อยละ 20) เป็นกลุ่มชอบเสี่ยงที่อาจมีความแปรปรวนทั้งผลผลิตและราคาสูง แต่ให้รายได้สูงเช่นกัน และเกษตรกรส่วนน้อยเช่นกัน (ร้อยละ 12) ที่เป็นกลุ่มที่ไม่ชอบเสี่ยงเลยโดยไม่ชอบความแปรปรวนทั้งทางผลผลิตและราคา แม้ว่าจะต้องแลกมาโดยการมีรายได้ต่ำก็ตาม การให้เกษตรกรพิจารณาตนเองว่ามีลักษณะชอบเสี่ยงหรือไม่ พบว่า เกษตรกร มีอยู่ 3 ประเภท คือ ราว 1/3 ไม่ชอบเสี่ยง อีก 1/5 ชอบเสี่ยง และที่เหลือระบุว่าขึ้นอยู่กับสถานการณ์ ความเสี่ยงในการเกษตรเป็นสิ่งที่เกษตรกรในระบบพันธสัญญาราวครึ่งหนึ่งยอมให้เกิดขึ้นได้บ้างแลกกับการหารายได้ที่สูงขึ้น แต่เกษตรกรที่เข้ามาอยู่ในระบบนี้ ไม่ใช่เกษตรกรยิงซีพีที่มีวัตถุประสงค์ความมั่นคงทางอาหาร แต่เป็นกลุ่มที่มีการผลิตเชิงพาณิชย์ แต่ต้องการความมั่นคงทางรายได้เป็นหลัก

ในการสำรวจทัศนคติของเกษตรกรต่อการผลิตและเทคโนโลยีการผลิตภายใต้เกษตรพันธสัญญา พบว่า เกษตรกรที่ปลูกพืชแบบมีพันธสัญญาประมาณร้อยละ 40-50 เห็นด้วยที่ว่าการทำงานเกษตรพันธสัญญาทำให้ขาดอิสระในการเลือกปลูกพืช ส่วนเรื่องการระบุนวัตกรรมผลิต เกษตรกรราว ร้อยละ 35-50 เห็นด้วยว่าเกษตรพันธสัญญามีการระบุนวัตกรรมผลิตที่ชัดเจนทำให้ไม่สามารถใช้วิธีการผลิตอื่นได้ ส่วน ส่วนเรื่องเทคโนโลยีการผลิตและการดูแลการผลิต พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ของทุกพืชพันธสัญญาเห็นด้วยที่ว่าการทำงานเกษตรพันธสัญญาทำให้ได้เรียนรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีการผลิตใหม่และระบบการผลิตที่ช่วยให้ผลผลิตดีขึ้น รวมทั้งการช่วยให้ได้จำนวนผลผลิตที่แน่นอนและทำให้เกษตรกรตั้งใจควบคุมดูแลการผลิตมากขึ้น เพื่อให้ขายได้ตามราคาประกันที่สูงได้ การสำรวจทัศนคติด้านการตลาด พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ของทุกพืชเห็นด้วยที่ว่าเกษตรพันธสัญญาทำให้เกษตรกรขาดอิสระในการขายผลผลิตแต่ก็เห็นด้วยว่าเกษตรพันธสัญญาทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นเช่นกัน ส่วนการสำรวจทัศนคติด้านสิ่งแวดล้อม โดยส่วนใหญ่ ไม่พบว่ามีความคิดเห็นที่ว่าปัจจัยการผลิตที่บริษัทแนะนำเป็นปัจจัยการผลิตที่ทำลายสิ่งแวดล้อม

การสำรวจทัศนคติด้านการผลิตกับเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์แบบมีพันธสัญญา พบว่า เกษตรกรผู้เลี้ยงสุกรและเลี้ยงไก่เนื้อแบบรับจ้างเลี้ยงส่วนใหญ่เห็นด้วยที่ว่าเกษตรพันธสัญญาทำให้เกษตรกรขาดอิสระในการเลือกเลี้ยงสัตว์ ขณะที่เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่ไข่ ไก่เนื้อแบบประกันราคาและปลาที่เห็นด้วยกับถ้อยคำนี้ในสัดส่วนที่ไม่สูงนัก และในเรื่องการระบุนวัตกรรมผลิต เกษตรกรผู้เลี้ยงสุกรและไก่ทั้งไก่ไข่และไก่เนื้อส่วนใหญ่เห็นด้วยที่ว่าเกษตรพันธสัญญามีการระบุนวัตกรรมผลิตที่ชัดเจนทำให้ไม่สามารถใช้วิธีการผลิตอื่นได้ แต่เกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์ส่วนใหญ่ก็เห็นด้วยเช่นกันว่าเกษตรพันธสัญญาทำให้ได้เรียนรู้ด้านเทคโนโลยีการผลิตใหม่และช่วยให้ผลผลิตดีขึ้น ได้จำนวนที่แน่นอนและทำให้เกษตรกรตั้งใจดูแลการผลิตมากขึ้น เพื่อให้

ขายได้ราคาดี ส่วนการสำรวจทัศนคติด้านการตลาดกับเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์ให้ผลที่คล้ายคลึงกับเกษตรกรผู้ปลูกพืช คือ ส่วนใหญ่เห็นด้วยที่ว่าเกษตรกรพันธะสัญญาทำให้ขาดอิสระในการขายผลผลิตแต่ก็ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ส่วนด้านสิ่งแวดล้อม พบว่า เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่ไข่ ไก่เนื้อประกันราคา และ ผู้เลี้ยงปลา ร้อยละ 66-77 เห็นด้วยที่ว่า ปัจจัยการผลิตที่บริษัทแนะนำไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อรับจ้างเลี้ยงที่สัมภาษณ์เห็นด้วยทุกคน แต่เกษตรกรผู้เลี้ยงสุกรเพียงร้อยละ 48 เห็นด้วย ซึ่งเป็นสัดส่วนที่ต่ำที่สุดทั้งในกลุ่มพืชและสัตว์

ข. ความพึงพอใจของเกษตรกรต่อเกษตรกรพันธะสัญญา

จากคะแนนเฉลี่ยความพึงพอใจที่ได้รับในแต่ละพืชและสัตว์ สามารถสรุปได้ว่า พืชพันธะสัญญาที่เกษตรกรผู้ปลูกมีความพึงพอใจมากหรือค่อนข้างมาก คือ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ ถั่วเหลือง ผักสด พริก ข้าวโพดหวาน ส่วนเกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่ง มะเขือเทศ และข้าวโพดฝักอ่อนจะมีความพึงพอใจต่อเกษตรกรพันธะสัญญาในระดับที่น้อยกว่ากลุ่มแรกเล็กน้อย และในบางประเด็น เช่น เกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่งมีความพึงพอใจน้อยกว่ากลุ่มอื่นในเรื่องข้อกำหนดของสัญญา เป็นต้น ส่วนเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์ที่ไม่พึงพอใจต่อระบบเกษตรกรพันธะสัญญาที่ตนเองกำลังทำอยู่มากที่สุด คือ กลุ่มผู้เลี้ยงสุกร โดยเรื่องที่เกษตรกรผู้เลี้ยงสุกรไม่พึงพอใจ ได้แก่ เรื่องข้อกำหนดสัญญา การให้ข้อมูลด้านต้นทุนการผลิตที่ละเอียดและชัดเจน ความแปรปรวนของเทคโนโลยีการผลิต ในขณะที่เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่และปลาไม่ได้แสดงออกผ่านการให้คะแนนความพึงพอใจว่ามีปัญหาหรือความไม่พอใจต่อเกษตรกรพันธะสัญญาที่ชัดเจนเหมือนของเกษตรกรผู้เลี้ยงสุกร

ข. ผลกระทบของเกษตรกรพันธะสัญญาในด้านรายได้ สังคมและสิ่งแวดล้อม

ในด้านความคิดเห็นของเกษตรกรในเรื่องผลกระทบทางรายได้ ส่วนใหญ่เกษตรกรมากกว่าครึ่งหนึ่ง (พืชรวมเฉลี่ยร้อยละ 61.7 ยกเว้นกรณีของพริกที่มีเพียงร้อยละ 48.2 และสัตว์รวมเฉลี่ยร้อยละ 76.6) ให้ข้อคิดเห็นว่าการทำการเกษตรระบบพันธะสัญญาให้รายได้ที่มากกว่าการผลิตอื่นๆ ที่เกษตรกรเคยทำ โดยให้เหตุผลว่า มีตลาดรองรับที่แน่นอนและไม่ต้องใช้จ่ายเงินลงทุนเองและหาปัจจัยการผลิตง่าย ในกลุ่มสัตว์จะแตกต่างกันบ้าง แม้ว่าเกษตรกรร้อยละ 65-90 กล่าวว่า การผลิตในระบบนี้ ให้รายได้มากกว่าการเกษตรทั่วไปและมีตลาดรองรับ แต่ในขณะเดียวกัน เกษตรกรร้อยละ 36-46 ของผู้เลี้ยงสุกร ไก่เนื้อ และปลา ระบุว่าอาจมีผลกระทบด้านลบกับรายได้ เมื่อเทียบกับเกษตรกรในกลุ่มปลูกพืชราวร้อยละ 18-35 ที่ระบุว่าเกษตรกรพันธะสัญญาให้ผลทางลบกับรายได้ด้วย หลายประเด็นที่ต้องการให้บริษัทปรับปรุงการทำงานกับเกษตรกร ส่วนใหญ่ เป็นการรับความเสี่ยงร่วมกัน ในกรณีที่เกิดภัยพิบัติ หรือภัยธรรมชาติ

ในด้านผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสังคมในระบบเกษตรกรพันธะสัญญา โดยส่วนใหญ่เกษตรกรผู้ปลูกพืชทุกชนิด (เฉลี่ยร้อยละ 94.1) และผู้เลี้ยงสัตว์ทุกชนิด (รวมเฉลี่ยร้อยละ 70.6) เห็นว่าไม่มีผลกระทบทางด้านลบต่อสังคมของตนเอง มีเพียงกรณีของสุกรที่สัดส่วนของเกษตรกรที่เห็นว่าไม่มีผลกระทบทางลบ (ร้อยละ 52.0) ใกล้เคียงกับเกษตรกรที่เห็นว่าผลกระทบด้านลบ (ร้อยละ 40.0) สำหรับเกษตรกรที่เห็นว่าผลกระทบในด้านลบซึ่งมีเพียงเกษตรกรส่วนน้อยในกรณีพืชให้เหตุผลว่า การเกษตรระบบพันธะสัญญาทำ

ให้รายได้ของคนในชุมชนลดลง (กรณีมะเขือเทศ) ชาวบ้านได้รับสารเคมี (กรณีข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อผลิต เมล็ดพันธุ์) ส่วนเหตุผลของผลกระทบทางลบทางสังคมที่ทั้งเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่ทุกประเภททุกคน(ร้อยละ 100) และเกษตรกรผู้เลี้ยงสุกร (ร้อยละ 70) ตอบว่ามีผลกระทบทางลบ คือ การเกิดกลิ่นรบกวนเพื่อนบ้าน อีกเหตุผลที่ผู้เลี้ยงสุกร (ร้อยละ 30)ให้คือ ไม่มีเวลามาร่วมงานชุมชน ผู้เลี้ยงปลาร้อยละ 50 กล่าวถึงผลกระทบทางสังคมในทางลบคือการที่รายได้ลดลง คุณภาพจิตใจแย่จากการเลี้ยงปลาในระบบพันธะ สัญญา ในส่วนของผลกระทบทางด้านบวก เกษตรกรผู้ปลูกพืชในทุกพืชเฉลี่ยร้อยละ 58.4 เกษตรกรผู้เลี้ยง สุกรร้อยละ 44 เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่ไข่อ้อยละ 65.7 เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อรับจ้างเลี้ยงร้อยละ 40 และ เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาร้อยละ 54.8 ให้ความคิดเห็นว่ามีผลกระทบในทางบวกทางด้านสังคม จะมีแต่เพียง เกษตรกรผู้เลี้ยงสุกรร้อยละ 56 และเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่แบบประกันราคาร้อยละ 60 เห็นว่าไม่มีผลกระทบ ทางด้านบวกต่อสังคมเกิดขึ้น รายละเอียดผลกระทบทางด้านบวก ดังเช่น ทำให้มีการร่วมมือกัน สามัคคีกัน ในหมู่บ้าน มีการรวมกลุ่มของเกษตรกร มีการจ้างงาน เกิดการกระจายรายได้ มีการบริจาคเงินและสิ่งของ ในหมู่บ้าน ลดการย้ายถิ่นฐาน คนในหมู่บ้านมีรายได้ เป็นต้น

ส่วนผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการทำเกษตรพันธะสัญญา พบว่า เกษตรกรในทุกพืช ส่วนใหญ่ ให้ความคิดเห็นว่าไม่มีผลกระทบทั้งทางลบ (เฉลี่ยร้อยละ 79.3 ของเกษตรกรทั้งหมด) และทางบวก (เฉลี่ยร้อยละ 67.7 ของเกษตรกรทั้งหมด) สำหรับเกษตรกรบางส่วนที่ให้ความเห็นว่ามีผลกระทบทางลบต่อ สิ่งแวดล้อมจะเป็นประเด็นในเรื่องของการที่ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ ทำลายสิ่งแวดล้อม และการเกิดมลพิษ สารพิษตกค้าง ส่วนผลกระทบในทางบวกต่อสิ่งแวดล้อมดังเช่น เป็นการช่วยบำรุงดิน ใช้ซากลำต้นทำปุ๋ย หรือใช้เป็นอาหารสัตว์ได้

ฉ. ผลกระทบของเกษตรพันธะสัญญากับครัวเรือนเกษตรกรที่มีความเปราะบาง

คณะผู้วิจัยได้มีการจำแนกเกษตรกรออกเป็นกลุ่มเปราะบางโดยได้ใช้ ตัวแปร 4 ตัว ในการจำแนก เกษตรกรคือ 1) เกษตรกรที่มีแรงงานพึ่งพิง 2) เกษตรกรที่มีสัดส่วนการกู้สูง ทั้งที่กู้เป็นเงินสด และไม่เป็น เงินสด เมื่อเทียบกับรายได้ 3) เกษตรกรที่มีหนี้ค้ำชำระ เป็นหนี้ที่เกินกำหนดการชำระปกติ 4) เกษตรกร ที่มีที่ดินและทรัพย์สินต่ำ โดยให้เกษตรกรที่มีที่ดินต่ำกว่า 6 ไร่ต่อครัวเรือน และทรัพย์สินต่ำกว่า 300,000 บาทต่อครัวเรือน เป็นเกษตรกรที่มีความเปราะบาง เมื่อแจกแจงตามเกษตรกรตามชนิดพืชหรือสัตว์แล้ว พบว่า ในกลุ่มข้าวโพดหวาน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ ถั่วเหลืองฝักสด เป็น 3 ชนิดพืช ที่มี เกษตรกรที่ไม่เปราะบางสูงที่สุด คือมีเกษตรกรในกลุ่มนี้สูงถึงร้อยละ 32-35 เกษตรกรผู้ปลูกมะเขือเทศ พริก มันฝรั่ง และ ข้าวโพดฝักอ่อน เป็นเกษตรกรที่มีความเปราะบางสูง คือร้อยละ 78-82 และเกษตรกรผู้ ปลูกมะเขือเทศเป็นผู้มีความรุนแรงของความเปราะบางสูงที่สุดในกลุ่มเลี้ยงสัตว์ ผู้เลี้ยงปลาจะมีเกษตรกรที่ ไม่เปราะบางสูงกว่า ผู้เลี้ยงสุกร หรือ ไก่ ผู้เลี้ยงไก่ ทั้งไก่ไข่ ไก่เนื้อประกันราคา และ ไก่เนื้อรับจ้างเลี้ยงเป็น ผู้มีความเปราะบางสูง ร้อยละ 94-100 มีความเปราะบาง อย่างน้อย 1 ด้าน ผู้เลี้ยงไก่ไข่ มีความเปราะบาง 2-3 ด้านสูงสุด คือ ร้อยละ 60 และผู้เลี้ยงปลามีความเปราะบาง 2-3 ด้าน สูงเช่นกัน คือ ร้อยละ 50 ข้อมูล นี้แสดงให้เห็นว่า การมีรายได้สูงในกลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ ไม่ได้ประกันว่าครัวเรือนจะไม่มี ความเปราะบาง ซึ่งมัก เกิดเพราะมีหนี้สินรุงรังนั่นเอง

ในด้านผลกระทบต่อกลุ่มเปราะบางด้านรายได้ พบว่า ในแง่บวก กลุ่มเลี้ยงสัตว์ระบุผลบวกของเกษตรกรพันธะสัญญาด้านรายได้ และสิ่งแวดล้อมเป็นสัดส่วนที่สูงกว่ากลุ่มพืช (ร้อยละ 74 ในกลุ่มสัตว์ ร้อยละ 66 ในกลุ่มพืช สำหรับด้านรายได้ ร้อยละ 19 ในกลุ่มสัตว์ และ ร้อยละ 16 ในกลุ่มพืช สำหรับด้านสิ่งแวดล้อม) แต่กลุ่มพืช จะระบุผลบวกด้านสังคม เป็นสัดส่วนที่สูงกว่ากลุ่มเลี้ยงสัตว์ (ร้อยละ 58 ในกลุ่มพืช และร้อยละ 52 ในกลุ่มสัตว์) ในแง่ลบ เกษตรกรที่ระบุว่าการเกษตรพันธะสัญญามีผลกระทบต่อด้านลบกับรายได้ มีร้อยละ 27-31 ในกลุ่มปลูกพืช และ มีร้อยละ 34-50 สำหรับกลุ่มเลี้ยงสัตว์ ไม่มีเกษตรกรที่ระบุว่าการเกษตรพันธะสัญญามีผลกระทบต่อด้านลบทางสังคม ในกลุ่มพืช แต่มีเกษตรกรร้อยละ 20 ของกลุ่มสัตว์ที่ระบุผลลบทางสังคม เช่น ไม่มาร่วมงานสังคม มีอาชีพที่นำรังเกียจ (ฟาร์มส่งกลิ่นรบกวนชาวบ้าน) มีคนไม่พอใจในสังคมชาวบ้าน เป็นต้น ส่วนด้านสิ่งแวดล้อม เกษตรกรร้อยละ 20 ในกลุ่มพืช และ ร้อยละ 40 ในกลุ่มสัตว์ระบุว่ามีการเกษตรพันธะสัญญามีผลลบกับสิ่งแวดล้อม เช่น มลพิษทางกลิ่น น้ำเน่าเสีย มีแมลงวัน โดยทั่วไป เกษตรกรกลุ่มเปราะบางรายงานว่าได้รับผลลบทางรายได้ และทางสิ่งแวดล้อมเป็นร้อยละที่สูงกว่ากลุ่มไม่เปราะบาง แต่ในด้านสังคมไม่มีความแตกต่างกันในทั้งสองกลุ่ม

สำหรับการป้องกันความเสี่ยงของเกษตรกรในกรณีที่มีความแปรปรวนด้านรายได้ ทั้งเกษตรกรผู้ปลูกพืชทุกชนิดและเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์ทุกชนิดส่วนใหญ่จะใช้การวางแผนการผลิตใหม่เป็นมาตรการในการป้องกันความเสี่ยงจากความแปรปรวนด้านรายได้ วิธีที่เกษตรกรเห็นว่าเป็นมาตรการรองลงมาคือ การให้มีการประกันพืชผลให้กับเกษตรกร นอกจากนี้ยังมีมาตรการอื่น เช่น การลงทุนในฟาร์มและการรวมกลุ่มผู้เลี้ยงเพื่อต่อรองกับพ่อค้า และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การหาอาชีพใหม่ เป็นต้นที่เกษตรกรใช้เป็นมาตรการในการป้องกันความเสี่ยง

ญ. มุมมองของบริษัทเอกชนและเกษตรกร

ในด้านมุมมองของบริษัทเอกชน โดยรวม บริษัทเอกชนได้มองปัญหาการผลิตในเกษตรพันธะสัญญาเป็นเรื่องของเกษตรกรส่วนบุคคลที่อาจมีทักษะ และความชำนาญการผลิตที่ไม่เท่ากัน และการขาดทุนของเกษตรกรก็มีเพียงส่วนน้อย ความไม่เข้าใจการทำงานของบริษัทอาจเกิดขึ้นเป็นเพราะไม่ทราบข้อจำกัดหลายอย่างที่บริษัทมี บริษัทได้มีการช่วยเหลือเกษตรกรเรื่องการจ้างงาน การเพิ่มรายได้ การสนับสนุนสินเชื่อ การประกันราคา และ ตลาด การมีเทคโนโลยีใหม่ ซึ่งการเกษตรพันธะสัญญา ทำให้เกิดสิ่งเหล่านี้ขึ้น ส่วนการทำสัญญาที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้น เป็นเพียงส่วนประกอบที่ไม่ได้เป็นส่วนที่สำคัญ สิ่งที่สำคัญคือการปฏิบัติต่อกันตามที่ตกลงมากกว่า ทุกบริษัทที่สัมภาษณ์ยืนยันการปฏิบัติที่ดี เป็นธรรม และเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกร และบริษัทเหล่านี้ อยากให้ภาครัฐจำกัดบทบาทอยู่ที่การสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การชลประทาน มากกว่า การจัดการด้านอื่น เนื่องจากภาครัฐมีข้อจำกัดในการดำเนินการที่อาจขาดการบูรณาการในหลายๆ ด้าน เช่น การผลิต การแปรรูป และ การตลาด ซึ่งภาคเอกชนมีความคล่องตัว ความฉับไว และการจัดการที่ดีกว่า

สำหรับมุมมองของเกษตรกร นั้น พบว่า ทิศนคติต่อเกษตรกรในระบบพันธะสัญญาในกลุ่มพืช มีด้านบวก มากกว่า กลุ่มสัตว์ ในกลุ่มพืช ระบุข้อดีของเกษตรพันธะสัญญา เช่น มีแหล่งรับซื้อที่แน่นอน ราคาผลผลิตดีกว่าราคาตลาด มีการประกันราคาขั้นต่ำ มีระบบการให้สินเชื่อ มีการส่งเสริมการผลิตจาก

บริษัท มีการสร้างงานในหมู่บ้าน มีการยกหนี้สินให้กรณีเกิดภัยธรรมชาติ ส่วนข้อเสีย ก็มีบ้าง เช่น มีการใช้สารเคมีระดับสูง ขาดระบบดูแลเรื่องสิ่งแวดล้อม และสุขภาพ ขาดอำนาจต่อรอง ขาดการดูแลติดตามจากหน่วยงานภาครัฐ ขาดข้อมูลที่เพียงพอ เป็นต้น เกษตรกรในกลุ่มพืช ต้องการที่จะทำเกษตรในระบบนี้ต่อไป แต่ต้องการให้มีการปรับปรุงการดำเนินงานให้ดีขึ้น ส่วนในกลุ่มสัตว์ นั้น มุมมองของเกษตรกร ยังมีด้านลบอยู่หลายประเด็น แม้ว่ามุมมองด้านบวก ก็มีก็ตาม มุมมองด้านบวกคือ มีแหล่งรับซื้อที่แน่นอน ไม่ต้องลงทุนปัจจัยการผลิตเองทั้งหมด มีการกำหนดราคารับซื้อที่แน่นอน ส่วนด้านลบ คือ มีการลงทุนสูง ปัจจัยการผลิตในบางครั้งไม่ได้คุณภาพ ขาดอำนาจการต่อรอง ขาดข้อมูลการผลิต และการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ที่ตีพอขาดทุนจากการผลิต การพึ่งพิงบริษัท เป็นต้น ข้อเสนอแนะของทั้งกลุ่มพืช และสัตว์ คือ การให้ภาครัฐเข้ามามีส่วน สร้างกลไกในการดูแลความเป็นธรรมให้เกษตรกร และสนับสนุนความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกรที่สามารถมีทางเลือก และอำนาจการต่อรองกับบริษัทให้มากขึ้น

ฎ. สรุปผลการศึกษากับสมมติฐานของงานวิจัย

เมื่อเริ่มต้นงานวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยได้มีสมมติฐานของงานวิจัยดังนี้คือ

1. การเกษตรในระบบพันธะสัญญา มีความเสี่ยงที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับชนิดของพืช สัตว์ และการดำเนินงานของบริษัทธุรกิจเกษตร ความเสี่ยงส่วนใหญ่อยู่ที่ความเสี่ยงด้านผลผลิตมากกว่า ความเสี่ยงด้านราคาและตลาด
2. เกษตรกรที่มีความเปราะบางทางด้านเศรษฐกิจสังคมและทรัพยากรในการดำรงชีพจะประสบผลดีในการเกษตรระบบพันธะสัญญาน้อยกว่าเกษตรกรที่แข็งแกร่งทางเศรษฐกิจสังคมและทรัพยากรในการดำรงชีพ
3. มีนโยบายสาธารณะหลายด้านที่อาจส่งเสริมให้เกษตรกรในระบบพันธะสัญญาที่มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

หลังจากที่ได้ดำเนินการวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว คณะผู้วิจัยพบว่า สมมติฐานทั้ง 3 ข้อ มีการยืนยันโดยผลการศึกษาในครั้งนี้ สมมติฐานที่ 1 ได้รับการยืนยันโดยค่าสัมประสิทธิ์ความแปรปรวน ซึ่งพบว่า ความเสี่ยงด้านผลผลิต มีมากกว่าความเสี่ยงด้านราคาและตลาด ส่วนสมมติฐานที่ 2 ก็ได้รับการยืนยันโดยสถิติ ANOVA เช่นกัน ส่วนสมมติฐานที่ 3 ก็ได้รับการยืนยันจากเกษตรกรเช่นกันโดยการประชุมเกษตรกร

ฎ. การปฏิบัติที่ดีในระบบเกษตรพันธะสัญญา

จากการสำรวจการปฏิบัติที่ดีของบริษัทที่ทำเกษตรพันธะสัญญา พบว่า บริษัทควรให้มีสัญญาที่สมบูรณ์และชัดเจน ควรมีการใช้สินเชื่อในราคาที่ยุติธรรม ควรมีการดูแลด้านเทคโนโลยีและวิธีการผลิตอย่างใกล้ชิด คอยแก้ปัญหาให้เกษตรกร ควรมีการสื่อสารที่ดีกับเกษตรกร การรับซื้อและจ่ายเงินควรโปร่งใส และ รวดเร็ว ควรมีการแบ่งปันความเสี่ยงที่เกิดจากความเสียหายจากภัยธรรมชาติ นอกจากนั้น เกษตรกรระบุว่าต้องการการดูแลจากภาครัฐในด้านต่างๆ ที่ดีกว่านี้ ซึ่งอาจนำไปสู่ นโยบายสาธารณะ เช่น การกำหนดราคาซื้อที่เป็นธรรม โดยตัวแทนหลายฝ่าย การรับทราบปัญหาและพยายามแก้ไขปัญหาโดยภาครัฐ การส่งเสริมการแข่งขัน และสร้างทางเลือกให้เกษตรกรทั้งด้านเทคโนโลยีและตลาด การมี

หน่วยงาน/คณะกรรมการของภาครัฐดูแลและคุ้มครองการปฏิบัติที่เป็นธรรม การส่งเสริมความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกร การสร้างกฎหมายพิเศษรองรับระบบเกษตรพันธะสัญญา และท้ายสุด อาจสร้างระบบประกันภัยผลผลิตทางการเกษตรเพื่อลดความเสี่ยงให้แก่เกษตรกร ส่วนภาคเอกชนนั้น มีความเห็นว่าภาครัฐยังไม่มีศักยภาพในการดูแลเรื่องเกษตรพันธะสัญญาจึงยังไม่สมควรเข้ามาเกี่ยวข้องมากนัก อย่างไรก็ตาม ภาครัฐควรปรับปรุงศักยภาพของหน่วยงานภาครัฐ ที่สามารถก้าวทันภาคเอกชน และดูแลเกษตรกรให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ โดยควรปรับปรุงระบบที่เกี่ยวข้องกับการทำสัญญาข้อตกลงระหว่างเกษตรกรและบริษัท หรือ นายหน้า แม้ว่าเกษตรพันธะสัญญาในหลายพืช/สัตว์ ก็สามารถดำเนินไปได้โดยไม่มีปัญหา แต่ในกรณีที่มีปัญหาขึ้นมา เกษตรกรจะได้มีที่พึ่ง หน่วยงานของรัฐที่ควรเกี่ยวข้อง ได้แก่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงพาณิชย์ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

14.2 วิจารณ์ผล

ผลการศึกษาในครั้งนี้ ได้ข้อสรุปมาจากการวิเคราะห์แบบสอบถาม การประชุมกลุ่มเกษตรกร และการสัมภาษณ์บริษัทที่เกี่ยวข้อง ซึ่งโดยทั่วไปจะยืนยันว่า เกษตรพันธะสัญญามีผลดีหลายด้าน แต่ผลกระทบทางลบก็มีเช่นกัน อาจกล่าวได้ว่า งานวิจัยของนักวิจัยหลายท่านทั้งที่สรุปการดำเนินงานในการเกษตรพันธะสัญญาในด้านดี และด้านลบ ก็มีส่วนถูกทั้งคู่ แต่ควรพิจารณาทั้งสองด้านควบคู่กัน และไม่ควรสรุปในเรื่องนี้เป็นการเหมารวม แบบทั่วไป (generalization) เพราะในระบบการเกษตรเช่นนี้ บริษัทหรือนายมีทั้งปฏิบัติดีและไม่ดี จึงควรพิจารณาแบบแยกแยะ นอกจากนี้ ในพืชหรือสัตว์ชนิดเดียวกัน เกษตรกรมีทั้งที่ได้ผลดีและผลไม่ดี ซึ่งการวิจัยนี้ พบว่า ผลที่ได้รับขึ้นอยู่กับผลิตภาพของเกษตรกร โดยที่เกษตรพันธะสัญญาได้ลดความเสี่ยงด้านราคา และ ตลาด ได้เพิ่มทางเลือกใหม่แก่เกษตรกร ได้มีการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยจากภาคเอกชน ได้มีการสนับสนุนด้านสินเชื่อให้แก่เกษตรกร ดังที่ Pingali and Rosegrant (1995) ได้สรุปว่า การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบตลาด เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก ไม่สามารถยับยั้ง หรือหวนกลับได้ ดังนั้น กลยุทธ์การปรับตัวเข้ากับระบบตลาด ซึ่งมีทั้งการผลิตที่หลากหลายเพื่อตลาด หรือการผลิตที่ใช้ความชำนาญเฉพาะ การใช้ปัจจัยการผลิตใหม่ๆ โดยมีตลาดเป็นตัวนำ จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมากขึ้นเรื่อยๆ ในสังคมที่เดิมมีการผลิตเพื่อยังชีพ อย่างไรก็ตาม การมองเกษตรพันธะสัญญา ในมุมมองที่เกษตรกรเสียเปรียบ ระวังความเสี่ยงที่เกิดขึ้น และถูกเอารัดเอาเปรียบ ก็ไม่ควรละเลยด้วย เพราะเป็นความจริงที่ว่า เกษตรกรเป็นผู้ที่ไร้อำนาจต่อรอง เมื่อเทียบกับคู่สัญญา และในระหว่างเก็บข้อมูลคณะผู้วิจัย ก็ได้สัมผัสกับเกษตรกรหลายครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากระบบการเกษตรแบบพันธะสัญญาแบบหนักหนาสาหัส จึงต้องการให้ผลการศึกษาครั้งนี้ เป็นประโยชน์แก่เกษตรกรกลุ่มนี้ด้วย

ในการเก็บข้อมูลในงานวิจัยในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้พยายามกระจายการเก็บข้อมูลไปในหลายแหล่งผลิต อย่างไรก็ตาม ในบางพืช /สัตว์ อาจมีการกระจายที่ยังไม่ดีที่สุด ในบางชนิดพืช/สัตว์ อาจมีตัวอย่างไม่เพียงพอก็เป็นได้ เช่น ในการผลิตสุกร และ ไก่ เป็นต้น ในกรณีของไก่ ได้มีการแบ่งประเภท ออกไปอีก เป็นไก่ไข่ ไก่เนื้อรับจ้างเลี้ยง และ ไก่เนื้อประกันราคา ทำให้จำนวนตัวอย่างน้อยลงไป นอกจากนี้ ในกลุ่มที่สัมภาษณ์ เป็นกลุ่มที่ยังทำเกษตรพันธะสัญญาอยู่ อาจมีกลุ่มเกษตรกรที่เคยทำเกษตรในระบบนี้ แต่ได้เลิก

ไป เช่นในกรณีของสุกร หรือ พริก อาจมีข้อมูลความพึงพอใจ/ไม่พึงพอใจ ที่อาจเป็นประโยชน์ แต่ คณะผู้วิจัยไม่สามารถสัมภาษณ์ได้เพราะข้อจำกัดด้านกรอบการวิจัย และการสัมภาษณ์โดยมีโครงสร้างของ แบบสอบถาม นอกจากนี้ เกษตรกรที่ให้ข้อมูลแก่คณะนักวิจัย อาจมีความเกรงใจบริษัท หรือ นายหน้า ทำให้อาจมีการลั้งเลในการให้ข้อมูลเชิงลบโดยเฉพาะในด้านความพึงพอใจ ด้วยเหตุผลต่างๆ เหล่านี้ ผลสรุปก็อาจมีความลำเอียงไปทางใดทางหนึ่งอยู่เป็นกรณีๆ ไป ซึ่งผู้อยู่ในวงการและเกี่ยวข้องกับพืช/สัตว์ ชนิดใดชนิดหนึ่ง อาจทราบถึงรายละเอียดต่างๆ มากกว่าคณะผู้วิจัย แต่เนื่องจากคณะผู้วิจัย ต้องการภาพ สรุปรวมเป็นอันดับแรก ภาพจำแนกรายพืช/สัตว์ เป็นอันดับรอง การจำแนกบริษัท / นายหน้า / กลุ่ม เกษตรกร จึงไม่ได้เป็นวัตถุประสงค์ของคณะผู้วิจัย ดังนั้น ผลการศึกษาอาจมีลักษณะไม่เจาะจงเท่าที่ผู้ใช้ ผลงานวิจัยประสงค์ก็เป็นได้ นอกจากนี้ ข้อมูลของพืชบางชนิด เช่นกรณี ของพริก ผู้ให้ข้อมูลเป็นเกษตรกร รายใหม่ทั้งหมดที่ไม่มีข้อมูลย้อนหลัง ทำให้ไม่ได้ข้อมูลผลผลิต หรือ ราคาที่อาจมีปัญหาในระยะยาว ใน กรณีของพริก พบว่า มีบางปีเกิดโรค รุนแรงทำให้ผลผลิตเสียหายทั้งหมด ซึ่งจะกระทบกับการคำนวณ โอกาสของการได้รายได้ และ ผลตอบแทน แต่เนื่องจากคณะผู้วิจัยยังขาดข้อมูลในส่วนนี้ ทำให้การคำนวณ ผลตอบแทนระยะยาวในกรณีของพริก ยังมีการประเมินที่สูงเกินจริงอยู่ แต่ในพืชอื่น ไม่น่าจะมีปัญหา ดังกล่าว

ผลการศึกษาบางส่วน of คณะผู้วิจัย ดูเหมือนมีความขัดแย้งกันบ้าง โดยหลักๆ เกิดขึ้นเพราะ การ ให้ข้อมูลของเกษตรกรตามการประมาณของเกษตรกรเอง เช่น เกษตรกรอาจให้ข้อมูลว่าได้กำไร แล้วพอ คณะผู้วิจัยไปคำนวณต้นทุน ผลตอบแทน พบว่า ไม่กำไร เป็นต้น ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของความขัดแย้งของ ผลการศึกษาด้านต้นทุน ผลตอบแทนที่อาจมีขึ้น โดยทั่วไป เกิดขึ้นเพราะเกษตรกรไม่ได้คิดต้นทุนหลายส่วน เช่น แรงงานของตนเอง ที่ดินหรือ ค่าเสื่อมของโรงเรือน อุปกรณ์นั่นเอง

ข้อจำกัดอย่างหนึ่งของงานวิจัยโครงการนี้ คือการเก็บข้อมูลโดยแบบสอบถาม ซึ่งทำให้การเก็บ ข้อมูลสามารถครอบคลุมเกษตรกรได้จำนวนมาก และการวิเคราะห์ก็สามารถจัดการกับกรณีครัวเรือน เกษตรกรจำนวนมากได้สะดวก แต่การเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ในลักษณะนี้แม้ว่าจะได้ข้อสรุปอีกลักษณะ หนึ่ง ก็ทำให้ขาดข้อมูลละเอียด และเจาะลึก ไปบ้าง ซึ่งคณะผู้วิจัยทราบดีถึงข้อจำกัดดังกล่าว อย่างไรก็ตาม หวังว่าผลงานวิจัยจะเป็นประโยชน์แต่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ไม่น่ามากนัก

14.3 ข้อเสนอแนะทางนโยบาย

ข้อเสนอแนะทางนโยบายเพื่อการปรับปรุงการดำเนินงานของเกษตรกรพันธะสัญญา สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. นโยบายรับทราบปัญหา และพยายามแก้ปัญหาของหน่วยงานภาครัฐ

การทำเกษตรกรพันธะสัญญาในประเทศไทย ส่วนมากเป็นการตกลง 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริษัท และ ฝ่าย เกษตรกร ซึ่งในกรณีที่เกิดปัญหา อาจทำให้เกษตรกรได้รับความเดือดร้อนและไม่มีใครทราบข้อมูล และ ช่วยเหลือ ดังนั้น ควรมีการขยายการทำเกษตรกรพันธะสัญญา เป็นการตกลงหลายฝ่าย โดยให้ภาครัฐเข้าไป เป็นตัวกลาง ซึ่งรูปแบบนี้ ได้ถูกนำเสนอในประเทศอื่นๆ ที่ประสบปัญหาในลักษณะเดียวกันด้วย

2. นโยบายส่งเสริมการแข่งขัน และสร้างทางเลือกให้แก่เกษตรกรทั้งในด้านเทคโนโลยี และการตลาด

ทางหนึ่งที่ภาครัฐอาจช่วยเหลือเกษตรกรได้คือ หาทางเลือกทางเทคโนโลยี และ ตลาดให้เกษตรกร นอกเหนือ จากที่บริษัทให้ ยกตัวอย่างเช่น การหาพันธุ์ใหม่ หรือ อาหารสัตว์ใหม่ หรือ หาตลาดทางเลือกให้ เป็นต้น ซึ่งในอดีต ภาครัฐ ปล่อยให้เป็นการดำเนินงานของภาคเอกชนมากเกินไป

3. นโยบายการสร้างหน่วยงาน/คณะกรรมการภาครัฐสำหรับดูแลและคุ้มครองการปฏิบัติที่เป็นธรรมในเกษตรพันธะสัญญา

ภาครัฐควรมีนโยบายการสร้างสำนักงานคุ้มครองผู้ผลิตในระบบเกษตรพันธะสัญญา ทำนองเดียวกับสำนักงานคุ้มครองผู้บริโภค ที่สามารถดูแลความเป็นธรรมให้เกษตรกร และลดต้นทุนของเกษตรกร ในการหาข้อมูล สร้างเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ ให้ความรู้ ฝึกอบรม หรือการบังคับสัญญา เป็นต้น หรือให้มี กรรมการพหุภาคี ดูแลข้อตกลงและการดำเนินงานในเกษตรพันธะสัญญา ควรมีระบบ กำกับดูแล พฤติกรรมของบริษัท และ นายหน้า กระบวนการตรวจสอบสัญญาให้มีความเป็นธรรม มีกระบวนการบังคับ การทำสัญญา จนถึงกระบวนการไกล่เกลี่ย และฟ้องร้องแทนเกษตรกร เป็นต้น

4. นโยบายสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มเกษตรกร

การสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มเกษตรกร อาจทำได้หลายวิธี เช่น การให้ความรู้ การฝึกอบรม การ ส่งเสริมกลุ่ม สหกรณ์ เพิ่มทักษะการจัดการ การสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสนับสนุนสินเชื่อ การ ปรับโครงสร้างหนี้ เป็นต้น

5. นโยบายสร้างกฎหมายรองรับระบบเกษตรพันธะสัญญา

ควรมีการปรับปรุงกฎหมายที่สามารถเป็นกรอบของการดำเนินการที่เป็นธรรม 2 ฝ่าย กฎหมายนี้ ควรเป็นกฎหมายรองรับการทำเกษตรลักษณะนี้ โดยเอื้อให้เกษตรกรมีอำนาจการต่อรองที่มากขึ้น มากกว่า กฎหมายที่ดูแลเกษตรกร เป็นผู้รับจ้างทำของอย่างเช่นในปัจจุบัน กฎหมายควรดูแลเรื่องการแบ่งปันความ เสี่ยงให้มากกว่าเดิม เพราะในปัจจุบัน ความเสี่ยงในการผลิตทั้งหลายเป็นของเกษตรกรแต่เพียงฝ่ายเดียว

6. นโยบายสร้างระบบประกันภัยผลผลิตทางการเกษตร

ภาครัฐควรพัฒนาระบบประกันภัยพืชผล หรือ ผลผลิตทางการเกษตร เพื่อลดความเสี่ยงจากภัย ธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง โรค แมลง ให้เกษตรกรอย่างจริงจัง

นโยบายเหล่านี้ ถ้าสามารถพัฒนาได้ จะทำให้วงการเกษตรพันธะสัญญา มีความยั่งยืนและเป็น ประโยชน์ ต่อผู้เกี่ยวข้องอย่างแท้จริง

14.4 ข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อไป

การศึกษาในเรื่องเกษตรพันธะสัญญา ยังมีอีกหลายประเด็นที่สมควรมีผู้วิจัยเพิ่มเติม เช่น

ก. ควรมีการวิจัยเรื่องการเลี้ยงไก่ สุกร และปลา เพิ่มเติมอีก ในพื้นที่อื่น เพื่อเป็นข้อมูลที่สามารถ สรุปรุได้ดียิ่งขึ้น เนื่องจากการเก็บข้อมูลในโครงการนี้ เป็นไปอย่างยากลำบากบ้าง ในหลายกรณี เกษตรกรไม่ สะดวกให้ข้อมูลด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น เกรงกลัวว่า บริษัท จะไม่พอใจการให้ข้อมูลเชิงลบ ซึ่งอาจมี

ปัญหาในความสัมพันธ์กับบริษัทในอนาคต ส่วนในกรณีการปลูกพืช มักมีปัญหาคารเก็บข้อมูลน้อยกว่าในกรณีของสัตว์

ข. ควรมีการวิจัยเปรียบเทียบผลตอบแทน ความเสี่ยง โอกาส และ ข้อจำกัด ระหว่างการทำเกษตรพันธะสัญญา กับการไม่อยู่ในระบบพันธะสัญญา ทั้งในพืช และสัตว์

ค. ควรมีการวิจัยเรื่องกฎหมาย และ หน่วยงานดูแล สำหรับเกษตรพันธะสัญญาเพิ่มเติมเพื่อให้สามารถเป็นจริงในเชิงปฏิบัติ